

Lastig te plaatsen erfgoed

De Slag om het Nationaal Holocaust Namenmonument

Door Pieter Houtekamer, Reinwardt academie

‘Een monument is slechts een ding, maar dingen kunnen niet praten en hebben geen eigen taal. Des te beter dat wij niet nalaten om dat wel te doen.’

– Jaap Nijstad,
kunsthistoricus

DE SLAG OM HET NATIONAAL HOLOCAUST NAMENMONUMENT

Hoe dialoog bij kan dragen aan de versterking van het maatschappelijk draagvlak rond toekomstige initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland

Afstudeerscriptie

Auteur: Pieter Houtekamer, 100622753

Organisatie: Reinwardt Academie

Begeleiders: Rosemarijn Bügel en Manuela Friedrich

Amsterdam, 21 januari 2020

VOORWOORD

Als afstudeerscriptie is gekeken naar de moeizame totstandkoming van het Nationaal Holocaust Namenmonument (N.H.N.M. of namenwand) geïnitieerd door het Nederlands Auschwitz Comité (NAC). Hoewel de pers de gevoerde discussie over de gekozen vorm, locatie en procedure van het gedenkteken presenteerden als een ruzie tussen een stichting dat de hegemonie zou hebben over hoe wij hier in Nederland onze Holocaustslachtoffers zouden moeten herdenken en een groep buurtbewoners dat uit eigenbelang zou handelen, suggereert dit onderzoek iets anders. Niets in dit rapport onderschrijft dan ook deze hachelijk ontleding van wat dit rapport beschouwd als een belangenconflict tussen mensen die ieder met de beste intenties van zich hebben laten gelden over hoe het onbegrijpelijke herinnert dient te worden.

Aan de hand van de recentelijk gepubliceerde bundel *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* en afgenomen interviews met belanghebbende individuen die zich in het debat omtrent de komst van de namenwand mengden is vastgesteld dat het meer dan ooit van belang lijkt te zijn dat het gesprek over de omgang met de herinnering aan onze vervolgingsslachtoffers gaande wordt gehouden. Het voor dit onderzoek ontwikkelde bordspel voor erfgoedprofessionals en initiatiefnemers van Holocausterfgoed (zie 'bijlage') staat in lijn met dit gedachtegoed. De inhoud van dit onderzoeksverslag biedt hier de nodige context bij.

De hiervoor genoemde doelgroepen kunnen aan de hand van zowel theorie als praktijk voordeel halen uit deze bachelorscriptie.

SAMENVATTING

Op basis van bestudeerde nieuwsbronnen en de door Petra Catz, Abram de Swaan, & Herman Vuijsje in oktober 2019 gepubliceerde bundel *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* is besloten een scriptieonderzoek uit te voeren naar de bewogen totstandbrenging van het door het NAC geïnitieerde N.H.N.M. aan de Weesperstraat in Amsterdam en wat dit impliceert voor de toekomstige realisatie van Holocausterfgoed in Nederland. Uit vooronderzoek is gebleken dat de discussie zoals die in de periodes mei 2016 en november 2019 plaatsvond tussen de initiatiefnemers en een groep omwonenden uit de Plantage-Weesperbuurt, in toenemende mate werd gekaapt door extremen. Over het algemeen is namelijk niemand tegen de komst van een nationaal Holocaustmonument. Er zijn uitsluitend kanttekeningen geplaatst bij de genomen beslissingen omtrent de vorm, de locatie en de gekozen procedure.¹

Om de belangenproblematiek omtrent de komst van het N.H.N.M. nader toe te lichten is het voor de transparantie van dit rapport van belang om aan te duiden wie er als de initiatiefnemers en de bezwaarmakers moeten worden beschouwd. Onder de eerstgenoemden vallen: het NAC, in de persoon van Comité-voorzitter Jacques Grishaver, de in 2017 overleden burgemeester van Amsterdam Eberhard van der Laan en zijn opvolger Femke Halsema. Haaks hierop staan de bezwaarmakers, bestaande uit: een aantal bewoners uit de Plantage-Weesperbuurt onder woordvoering van Petra Catz (voorzitter van de Plantage Weesperbuurtvereniging), het collectief van ondertekenaars van de door Marien Schouten en Roos Theuws samengestelde brief aan de gemeente Amsterdam en de bijdragers aan de reeds genoemde bundel. De uiteenlopende visies omtrent het herdenken van de Nederlandse Holocaustslachtoffers van de opposerende belangengroepen zijn in dit verslag uiteengezet.

Zo kwam er uit de gevoerde gesprekken met de bezwaarmakers naar voren dat de realisering van een nationaal Holocaustmonument te allen tijde behoefte heeft aan een breed maatschappelijk draagvlak en dat, om een tot een geslaagd monument te komen, het voeren van een landelijk debat hierbij cruciaal is. Bovendien zou een nationaal gedenkteken met een beladen geschiedenis als de Holocaust op zijn minst nationale aansturing verdienen, waarvan het ontwerp middels een open inschrijving voor architecten en kunstenaars dient te worden bepaald. Gedurende de plaatsingsprocedure van het monument zou er tevens rekening

¹ T. Niemantsverdriet, "Een verlamdende vrees voor discussie", NRC Handelsblad, 25 oktober 2019.

gehouden moeten worden met de belangen van de omwonende buurtbewoners.²

Vanuit de kant van de initiatiefnemers is er gesproken met Fedde Schouten (woordvoerder van het NAC). Hoewel hij voor de bovenstaande argumenten enigszins begrip kan opbrengen dienen volgens hem de gekrenkte ego's nu eindelijk toch eens opzij te worden gezet voor de komst van wat duizenden mannen, vrouwen en kinderen een laatste rustplaats dient te geven. Het plaatsen van monumenten in de openbare ruimte stuit volgens hem in de regel op weerstand, maar dit betekent niet dat wat simpelweg een herdenkingsinitiatief is van een groep mensen die vinden dat de tijd rijp is om 75 jaar na dato een nationaal Holocaustmonument in Nederland op te richten die de moord op 102.000 mensen gedenkt, zomaar opzij moet worden geschoven.³

Al om al berust de discussie omtrent het N.H.N.M. tussen het Auschwitz Comité (A) en de buurtbewoners in de Weesperbuurt (B) op de volgende vijf kernpunten:

- 1) De realisatie van het N.H.N.M. vult volgens (A) een grote lacune op binnen het herinneringslandschap van de Tweede Wereldoorlog in Nederland, waaruit (B) in reactie hierop bepleit dat er totaal vergeten wordt wat er al aan Holocaustmonumenten is in ons land die dezelfde functie vervullen.
- 2) De komst van het N.H.N.M. is volgens (A) legitiem omdat het, juist in tegenstelling tot wat er al is, wel alle 102.000 namen noemt van de Nederlandse Joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn vermoord, waaruit (B) in reactie hierop bepleit dat deze argumentatie onjuist is, aangezien de lijst met namen per definitie onvolledig is en ook altijd zal blijven.
- 3) Een nationaal Holocaustmonument dient volgens (A) de bezoeker te confronteren en te desillusioneren om de omvang van de misdaad door te laten dringen, waaruit (B) in reactie hierop bepleit dat er juist belang is bij een vorm die meer in verbinding staat met de binnen de Joodse geloofsleer hooggeprezen principes van eenvoud en soberheid.
- 4) De kracht van het N.H.N.M. ligt volgens (A) in het feit dat de namen van de slachtoffers

² M. Schouten, kunstenaar en medeontwerper van het alternatieve ontwerp voor een Nationaal Holocaust Monument onder de grond op het Mr. Visserplein geïnterviewd door P. Houtekamer op 3 december 2019 aan de Nieuwe Keizersgracht in Amsterdam.

³ F. Schouten, woordvoerder van het NAC en medeoprichter van Yardmen B.V. geïnterviewd door P. Houtekamer op 19 januari 2020 tijdens een gesprek aan de telefoon in Leiden.

aangeraakt kunnen worden, zodat er een persoonlijke connectie ontstaat tussen de bezoeker en het getroffen individu, waaruit (B) in reactie hierop bepleit dat straks juist de omvang van het aantal namen de overhand zal hebben en hier dus helemaal niets van terecht komt.

5) Een belangrijke reden waarom het N.H.N.M. er in deze vorm moet komen is volgens (A) omdat bijna iedereen in Nederland de komst van het gedenkteken omarmd heeft, waaruit (B) in reactie hierop bepleit dat het gecreëerde draagvlak voor een groot deel op onjuiste aannames berust; er is immers geen rekening gehouden met Joodse nabestaanden die de namen van hun dode familieleden niet op een namenwand wensen.

Op basis van het uitgevoerde onderzoek naar de botsende belangen omtrent de plaatsing van het N.H.N.M. is geconcludeerd dat ondanks dat de initiatiefnemers en de bezwaarmakers duidelijk van mening verschillen hoe een nationaal Holocaustmonument eruit dient te komen te zien en op welke plek deze moet worden geplaatst, men het over één ding altijd eens lijkt te zijn geweest: de herinnering aan de Holocaust dient geen dode, maar een levende geschiedenis te blijven. Dit rapport stelt daarom om in de toekomst tot breed gedragen initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland te komen, gezien het belang dat we hier als samenleving over blijven praten en dit gesprek gaande durven te houden. Vooral nu de laatste Holocaust-overlevenden langzaam aan het uitsterven zijn en Joden wereldwijd hun leven wederom niet veilig achten is het belangrijk dat ook de huidige generatie, ook wel millennials genoemd, zich in het debat mengen hoe wij vorm en betekenis geven aan de Holocaustherinnering.⁴ Om het voor erfgoedprofessionals en initiatiefnemers van Holocausterfgoed makkelijker te maken om deze discussie te initiëren is er in het belang van dit onderzoek een bordspel ontwikkeld om vanuit nieuwe perspectieven te kijken naar de herinneringspraktijk van de Holocaust.

De inhoudelijke verantwoording van het spel is uiteengezet in het onderdeel 'verantwoording publicatievorm' en het spel zelf kan worden geraadpleegd in de bijlage van dit rapport.

⁴ ANP, "CIDI: meer antisemitische incidenten in 2018", Het Parool, 11 maart 2019.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord

Samenvatting

Inleiding

Methoden van onderzoek

1. Botsende belangen rond een beladen geschiedenis

1.1 Een steen voor ieder slachtoffer

1.2 Niemand heeft het alleenrecht om te bepalen hoe wij in Nederland onze doden herdenken

1.3 Gesteggel om oorlogsmonumenten: in navolging van een lange trend

2. Het belang van discussie voor het toekomstige herdenkingsproces

2.1 De herinnering aan de Holocaust moet geen dode, maar een dynamische geschiedenis blijven.

2.2 Verantwoording publicatievorm: bordspel

Conclusie

Reflectie

Bibliografie

Bijlagen

INLEIDING

De afgelopen jaren is er in Amsterdam veel rumoer geweest over de realisering van het N.H.N.M. dat herinnert aan de mannen, vrouwen en kinderen die tijdens de Tweede Wereldoorlog door het naziregime uit Nederland zijn weggevoerd en omgebracht in de vernietigingskampen in het oosten. Het NAC oppert al sinds 2006 de komst van een nationaal gedenkteken met daarop de namen van alle 102.000 Joodse mensen en 220 Roma en Sinti die tot op heden geen graf hebben.⁵

Een belangrijk monument volgens de initiatiefnemers, aangezien er in ons land nog steeds geen gedenkplek is waar alle Nederlandse Holocaustslachtoffers bijeengebracht zijn.⁶ In december 2016 werd het definitieve ontwerp door de Amerikaanse architect Daniel Libeskind gepresenteerd en eerder dat jaar was de groene strook langs de Weesperstraat unaniem aangewezen als geschikte locatie.⁷ Twee jaar eerder lukte het niet om het monument, dat vanwege het groot aantal namen veel ruimte in gebruik zal nemen, een plek te geven in het Wertheimpark. Hiermee zou het Spiegelmonument van kunstenaar Jan Wolkers in het gedrang komen.⁸ Om verdere vertraging te voorkomen en het gegeven dat bijna iedereen die de oorlog heeft meegemaakt er inmiddels niet meer is, hoopten de initiatiefnemers deze keer op een succesvolle afloop.

Dit rooskleurige vooruitzicht werd al snel tenietgedaan toen een groep van zestig buurtbewoners uit de Plantage-Weesperbuurt, waar zich later ook een gezelschap van architecten, kunstenaars, sociologen en andere academici bij schaarde, zich tegen de komst van het monument in deze vorm en op deze plek keerden. Het knelpunt berustte volgens de bezwaarmakers rond het feit dat de initiatiefnemers nooit zouden hebben stilgestaan bij wat het woord 'nationaal' in de titel impliceert. Zo heeft er geen landelijk debat plaatsgevonden over wat voor soort gedenkteken Nederland wil, is de mogelijkheid tot het uitschrijven van een open prijsvraag genegeerd en zou er nauwelijks inspraak zijn geweest voor de buurt.⁹ Hoewel over het algemeen niemand tegen het idee van een nationaal gedenkteken is, vindt kunsthistoricus Jaap Nijstad, die in de Tweede Wereldoorlog zelf familieleden heeft verloren, het buitengewoon

⁵ T. G. Van Weezel, "Jacques Grishaver over het Holocaust Namenmonument: 'Het zal een levend monument worden en blijven'", De Volkskrant, 9 juli 2019.

⁶ T. Niemantsverdriet, "Een verlamdende vrees voor discussie", NRC Handelsblad, 25 oktober 2019.

⁷ E. Matser, "'Weesperstraat is slechtst denkbare plek voor het Namenmonument'", Het Parool, 22 december 2019.

⁸ S. Van Walsum, "Pijnlijke botsing tussen oorlogsmonumenten", De Volkskrant, 11 juni 2014.

⁹ H.E. Botje & M. Cohen, "De slag om het Holocaust Namenmonument is nog niet gewonnen", Vrij Nederland, 2 mei 2019.

opmerkelijk dat een kleine organisatie als het NAC geheel alleen lijkt te mogen bepalen hoe wij onze vermoorde landgenoten en dierbaren zouden moeten herdenken.¹⁰

Hoewel de opponerende individuen gelijk kan worden gegeven in het feit dat het monument in kwestie wellicht niet volgens de meest democratische wijze tot stand is gebracht, dient er tegelijkertijd niet te worden vergeten dat de initiatiefnemers wel degelijk een belangrijk stuk draagvlak vertegenwoordigen: een monument van dit formaat ontstaat immers niet uit het niets. Fedde Schouten (woordvoerder van het NAC) snapt dan ook niet dat zelfs mensen met een Joodse achtergrond zich zo op hun teentjes getrapt voelen.¹¹ Dit te hebben gezegd blijkt het tegenwoordig knap lastig om tegen de komst van een Holocaustmonument te zijn. Dit omdat je al vrij snel het label antisemiet opgeplakt zou krijgen. Hoe wij in Nederland onze Holocaustdoden herdenken lijkt dan ook te worden beheerst door een grote angst voor discussie.

Om het maatschappelijk draagvlak rond toekomstige initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland te versterken is in dit onderzoek gekeken hoe dialoog hieraan kan bijdragen.

¹⁰ J. Nijstad, kunsthistoricus en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* geïnterviewd door P. Houtekamer op 2 december 2019 tijdens zijn bezoek aan de Reinwardt Academie.

¹¹ F. Schouten, woordvoerder van het NAC en medeoprichter van Yardmen B.V. geïnterviewd door P. Houtekamer op 19 januari 2020 tijdens een telefonisch gesprek in Leiden.

METHODEN VAN ONDERZOEK

Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag hoe dialoog bij kan dragen aan de versterking van het maatschappelijk draagvlak rond toekomstige initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland is dit rapport opgedeeld in twee onderdelen. In het eerste deel zullen de verschillende standpunten tussen de opponerende belangengroepen omtrent de realisatie van de namenwand uiteen worden gezet en zal er worden uitgewerkt hoe de moeizame totstandkoming van het gedenkteken in navolging is van een lange trend van geruzie over oorlogsmonumenten. Het tweede gedeelte zal belichten wat de meerwaarde is van het starten van een dialoog over de realisering van een nationaal Holocaustmonument in Nederland en in hoeverre het voor dit onderzoek ontwikkelde bordspel daar een eerste aanzet voor vormt.

Interviews

Om nuttige aanknopingspunten te vinden voor het geschetste vraagstuk heeft er een empirisch onderzoek plaatsgevonden in de vorm van interviews met respectievelijk Jaap Wertheim (voormalig bestuur Hollandsche Schouwburg), Jaap Nijstad (kunsthistoricus), het kunstenaarskoppel Marien Schouten en Roos Theuws en Herman Vuijsje (socioloog) ter representatie van de bezwaarmakers. Haaks hierop is er gesproken met Fedde Schouten (woordvoerder van het NAC) ter vertegenwoordiging van de initiatiefnemers. De vijf eerstgenoemde individuen zijn benaderd vanwege hun literaire bijdragen aan de bundel *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. De laatstgenoemde van deze vijf ondersteunt middels zijn eigen onderneming Yardmen B.V. sinds 2013 de komst van het herdenkingsinitiatief op het gebied van pr, communicatie en fondsenwerving.

Literatuuronderzoek

Ter voorbereiding van de interviews is er literatuuronderzoek verricht in de vorm van het verzamelen en analyseren van uiteenlopende primaire bronnen. Hierbij moet worden gedacht aan interne documentstukken, e-mailcorrespondentie en krantenartikelen uit het NRC Handelsblad, De Volkskrant, De Trouw en Het Parool. Om de bruikbaarheid van de onderzoeksresultaten, bijeengebracht uit de gevoerde gesprekken, te verhogen zijn deze ingebed binnen een theoretisch kader met betrekking tot de Nederlandse herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog. Hiervoor zijn de studies *Rondom de stilte. Herdenkingscultuur in Nederland* van Rob van Ginkel en *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds*

meer doden gingen herdenken van Maud Van De Reijt geraadpleegd.

Terminologie

Omdat de term 'slachtoffers' alleen de lading van de betekenis niet dekt, is het in dit rapport en het bediscussieerde Holocaustmonument nuttig om kort uiteen te zetten welke groepen mensen hieronder dienen te worden verstaan. Dit zijn de 102.000 Joodse mensen en 220 Roma en Sinti die in de periode 1940-1945 door rechtstreeks toedoen van de nazi's uit Nederland zijn weggevoerd en vermoord in de concentratie- en vernietigingskampen in het oosten van Europa. Zoals in het vervolg van deze tekst ook zal worden benoemd vallen hier dus niet de eveneens vervolgte, maar niet-Joodse slachtoffers onder; duidend op verscheidene groepen die ook systematisch werden vermoord zoals: homoseksuelen, gehandicapten en andere door het naziregime bestempelde etnische en economische minderheden. Het N.H.N.M. vermeldt dan ook alleen de namen van de eerste twee genoemde groepen.

Hoewel er genoeg kanttekeningen te plaatsen zijn bij de verzamelde onderzoeksresultaten en de vorm van het beroepsproduct (zie hiervoor het onderdeel 'reflectie') zullen de behandelde vraagstukken en de hieruit getrokken conclusies de beoogde doelgroep van dit rapport in ieder geval stimuleren weer een stap in de goede richting te zetten om het maatschappelijk draagvlak rond toekomstige initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland zo breed mogelijk te garanderen.

1. BOTSSENDE BELANGEN ROND EEN BELADEN GESCHIEDENIS

In dit hoofdstuk wordt de belangenstrijd tussen de opponerende partijen rond het N.H.N.M. uiteengezet. Om een zinvolle weergave van het conflict te geven zijn in paragraaf 1 en 2 de vijf meest tegenstrijdige opvattingen tussen de initiatiefnemers en de bezwaarmakers over de komst van het monument in kwestie tegenover elkaar geplaatst. Hierin vormen de open interviews met respectievelijk Jaap Wertheim (voormalig bestuur Hollandsche Schouwburg), Jaap Nijstad (kunsthistoricus), het kunstenaarskoppel Marien Schouten en Roos Theuws, Herman Vuijsje (socioloog) en Fedde Schouten (woordvoerder van het NAC) de rode draad. Vervolgens zal in paragraaf 3 uiteen worden gezet waar het geruzie over oorlogsmonumenten in Nederland nu precies vandaan komt en wat dit impliceert voor het toekomstige herdenkingsproces van de Holocaust in Nederland.

1.1 EEN STEEN VOOR IEDER SLACHTOFFER

In 1956 werd het NAC opgericht door een klein gezelschap dat vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau had overleefd. Als belangenorganisatie van de overgebleven Joodse gemeenschap in Nederland had de in Amsterdam opgerichte stichting het doel om te voorkomen dat tendensen als racisme, fascisme en antisemitisme ooit nog zou leiden tot een herhaling van wat er plaatsvond in de gaskamers van het naziregime.¹² Toen de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in de jaren negentig steeds meer de herinnering aan Auschwitz begon te worden kreeg de stichting meer invloed op de wijze waarop de Holocaust in ons land werd herdacht.

Opvulling van een lacune

Als aan Comité-voorzitter Jacques Grishaver gevraagd wordt waarom dit monument er moet komen zal hij als eerste wijzen op het feit dat Nederland tot op heden geen centrale plek heeft waar alle Holocaustslachtoffers herdacht kunnen worden.¹³ Het is volgens sommigen dan ook opmerkelijk dat een land waar procentueel gezien de meeste Joden de oorlog niet overleefden nog steeds geen openbare herdenkingsplek heeft voor alle doden. In dat opzicht zou Nederland achterlopen op andere Europese landen die wel al hun eigen nationale Holocaustmonumenten hebben.¹⁴ Hoewel we in ons land beschikken over een uitgebreid stelsel van

¹² NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies (NIOD), toegangsnr. MF1235804, Archief van het Nederlands Auschwitz Comité, inv.nr. 829.

¹³ J. Grishaver, "Heel Nederland wil dit monument", NRC Handelsblad, 18 oktober 2018.

¹⁴ T. Niemantsverdriet, "Een verlamdende vrees voor discussie", NRC Handelsblad, 25 oktober 2019.

oorlogsgedenktekens, ontbreekt volgens het NAC dit laatste puzzelstukje.

Een onvolledigheid van namen

Het tweede argument waarmee de initiatiefnemers de komst van het N.H.N.M. legitimeren is dat het, in tegenstelling tot de oorlogsmonumenten die sinds de bevrijding van ons land zijn opgericht, wel recht doet aan het lot van het individu doordat het de voor- en achternaam van alle 102.000 slachtoffers vermeld, inclusief geboorte- en sterfdatum. Volgens Fedde Schouten (woordvoerder van het NAC) gaat het dan ook exact om deze volledige opsomming van namen.¹⁵ Hoewel de Hollandsche Schouwburg al sinds 1993 huisvesting biedt aan een namenwand met daarop de 6.700 Joodse familienamen, de plaatsing van Stolpersteine en het vermelden van Holocaustslachtoffers op naamsplaquettes de laatste jaren een heuse trend lijkt te zijn geworden, is dit volgens Grishaver niet meer genoeg. Het wordt volgens de Comité-voorzitter tijd dat we de gedachtenis aan de vermoorde Joden, Roma en Sinti niet meer wegstoppen; niet in een museum en ook niet tussen straatklinkers.¹⁶

Een confronterend ontwerp

Als het aan de initiatiefnemers ligt mag het veld daarom worden geruimd voor de komst van een monument dat ook qua vorm en formaat recht doet aan de omvang van de gepleegde genocide. Met name binnen het huidige Europese klimaat waarin er een opleving lijkt te zijn van antisemitisme, racisme en rechts-extremistisch geweld is er volgens Grishaver veel baat bij een groots gebaar. Deze kreet werd in 2011 gehoord toen de Amerikaanse architect Daniel Libeskind de jaarlijkse 'Nooit meer Auschwitz-lezing' verzorgde. Hij zou met alle liefde een ontwerp willen maken voor een Holocaustmonument in Nederland.¹⁷ Hoewel hij door sommigen wordt gezien als een 'star-architect' is hij op dit vakgebied desalniettemin de aangewezen man. Zo werd naar zijn hand in 2001 het grootste Joodse museum ter wereld geopend, het *Jüdisches Museum Berlin*, en is hij tevens de architect van het *World Trade Center Master Plan* dat in 2003 werd onthuld.¹⁸ Volgens Libeskind hoeft een monument niet altijd comfort te bieden en mag het juist ook choqueren en desillusioneren, zeker wanneer er een beladen geschiedenis

¹⁵ F. Schouten, woordvoerder van het NAC en medeoprichter van Yardmen B.V. geïnterviewd door P. Houtekamer op 19 januari 2020 tijdens een gesprek aan de telefoon in Leiden.

¹⁶ J. Durlacher, "Holocaust Namenmonument mag lelijk zijn, juist daarmee zegt het wat het moet zeggen", De Volkskrant, 13 december 2018.

¹⁷ S. Claus, "Het Holocaust Namenmonument komt er, ondanks protest van de buurt", De Trouw, 9 juli 2019.

¹⁸ NAC, "Pad van Licht Path of Light. Presentatie van het Holocaust Namenmonument Nederland in Amsterdam", (Amsterdam, 2014), <https://www.holocaustnamenmonument.nl/media/downloads/140609%20informatie%20voor%20de%20pers.pdf>, 5, geraadpleegd op 29 december 2019.

aan vastkleeft.¹⁹ Dit sloot precies aan bij wat de Comité- voorzitter voor ogen had en dus had het NAC zijn architect gevonden.

Het aanraken van de namen

Het vierde punt waarmee de initiatiefnemers de komst van het N.H.N.M. legitimeren is de emotionele impact die het naar verluidt zal hebben op de bezoeker. Niet alleen zorgt het Libeskind-ontwerp ervoor dat alle namen voor iedereen toegankelijk zullen zijn, maar wordt het straks (wanneer het monument onthuld is) ook mogelijk om de namen aan te raken. Het is dit fysieke element waar Grishaver lang op heeft gehamerd;²⁰ doordat de namen naast leesbaar ook voelbaar zullen zijn draagt dit bij aan het creëren van een persoonlijke band tussen de slachtoffers en de bezoeker. Het NAC hoopt dan ook dat het gedenkteken dadelijk een vergelijkbare uitstraling zal hebben als die van het Vietnammonument in Washington en het Holocaustmonument in Berlijn.²¹

Een breed draagvlak

Tot slot heeft het NAC vanaf het allereerste begin met de grootste zekerheid betoogd dat over het algemeen iedereen de komst van het N.H.N.M. met open armen heeft ontvangen. Uit het interview met Fedde Schouten (woordvoerder van het NAC) bleek dat niets of niemand de initiatiefnemers dan ook ooit heeft doen twijfelen aan het bestaansrecht van de namenwand. “Al deze mensen hebben geen graf en dus dient dit gedenkteken er te komen”, aldus de persvoorlichter.²² Ook het kunnen aanraken van de namen zou uitvoerig met de Joodse gemeenschap zijn overlegd.²³ Tijdens de Nationale Auschwitz Herdenking in 2018 sprak Grishaver zijn vertrouwen nog eens uit door te zeggen dat iedereen in Nederland wil dat dit monument er komt en het ondenkbaar is dat er ook maar iemand tegen zou kunnen zijn.²⁴ Om het draagvlak nog verder te verbreden werd naast de oprichting van een Comité van Aanbeveling een maatschappelijke campagne opgericht om de financiering van het gedenkteken op gang te brengen. Door middel van het adopteren van namen werd het voor

¹⁹ J. Mairs, “Architecture should not be comforting says Daniel Libeskind” (versie 19 november 2015), <https://www.dezeen.com/2015/11/19/daniel-libeskind-architecture-should-not-be-comforting-memorials-ground-zero-masterplan-jewish-museum-berlin/>, geraadpleegd op 29 december 2019.

²⁰ J. De Vries, “Nationaal Holocaust Monument. 380 meter namen”, De Groene Amsterdammer, 28 november 2018.

²¹ NAC, “Pad van Licht Path of Light. Presentatie van het Holocaust Namenmonument Nederland in Amsterdam”, (Amsterdam, 2014), <https://www.holocaustnamenmonument.nl/media/downloads/140609%20informatie%20voor%20de%20pers.pdf>, 5, geraadpleegd op 29 december 2019.

²² F. Schouten, woordvoerder van het NAC en medeoprichter van Yardmen B.V. geïnterviewd door P. Houtekamer op 19 januari 2020 tijdens een gesprek aan de telefoon in Leiden.

²³ T.G. Van Weezel, “Jacques Grishaver over het Holocaust Namenmonument: ‘Het zal een levend monument worden en blijven’”, De Volkskrant, 9 juli 2019.

²⁴ P. Catz, “Het Namenmonument, een project zonder gezamenlijkheid” in P. Catz, A. De Swaan & H. Vuijsje, *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lecturis, 2019), 64-68, p. 67.

iedereen mogelijk gemaakt om een steentje bij te dragen aan de realisatie van het monument.²⁵

In de ogen van de initiatiefnemers is dit dus een zeer belangrijk monument waar we gezamenlijk onze schouders onder zouden moeten zetten, zodat zo iets als de Holocaust nooit, maar dan ook nooit meer zal gebeuren.

²⁵ NAC, "Stadsbestuur Amsterdam stemt in met plan Namenmonument" in: Auschwitz Bulletin, 2014, nr. 02, (Amsterdam, 2014), https://issuu.com/nederlandsauschwitzcomite/docs/auschwitz_bulletin__2014__nr._0_2/18, p. 18, geraadpleegd op 29 december 2019.

1.2 NIEMAND HEEFT HET ALLEENRECHT OM TE BEPALEN HOE WIJ IN NEDERLAND ONZE DODEN HERDENKEN

Hoewel de bezwaarmakers bewondering hebben voor de lange adem van Jacques Grishaver (de totstandkoming van het N.H.N.M. duurde immers dertien jaar) heerst er onder Jaap Wertheim (voormalig bestuur Hollandsche Schouwburg) en zijn naamgenoot Jaap Nijstad (kunsthistoricus) vooral veel onbegrip.²⁶ Naast dat de opponerende individuen onder andere kritiek hebben geuit op het 'groteske' ontwerp van Libeskind, waren de buurtbewoners volgens de twee heren nog wel het meest gekwetst door de inzet van valse sentimenten vanuit de kant van de initiatiefnemers.²⁷ Volgens Wertheim was de uitspraak van Grishaver zoals die verscheen in het NRC Handelsblad op 17 oktober 2018 een schandelijke uiting van een hobbyist die ten koste van alles en iedereen de namen van zijn dode familieleden op de namenwand van zijn comité zou willen hebben.²⁸ Nijstad achtte het bovendien zeer tactloos hoe het NAC niet eens het fatsoen had om aan Joodse nabestaanden te vragen of zij überhaupt de namen van hun omgebrachte dierbaren in steen gegraveerd wilden zien.²⁹

Vergeten wordt wat er al is

Om het eerstgenoemde argument van de initiatiefnemers omtrent de onvolledigheid van het huidige stelsel aan oorlogsmonumenten bij de oren te pakken, wordt door de bezwaarmakers betoogd dat er door de initiatiefnemers geen enkele rekening is gehouden met wat er al aan Joods erfgoed is.³⁰ Hiervoor werd al genoemd dat de Hollandsche Schouwburg al geruime tijd een namenwand tot zijn beschikking heeft. Wertheim, die vanaf het begin in het bestuur van de stichting heeft gezeten, sprak tijdens een interview uit dat hij het eens was met burgemeester Job Cohen, destijds burgemeester van Amsterdam, die de komst van het nationaal monument van het NAC afweerde. Cohen zag simpelweg geen nut in het plaatsen van twee namenwanden die daarbij tweehonderd meter van elkaar verwijderd zouden liggen.³¹ Wertheim voegt hier nog aan toe dat al die individuele namen straks ook niet voor de beaamde persoonlijke verbinding zullen zorgen waar de initiatiefnemers juist zo naar streven. Er is

²⁶ J. Wertheim, "Tweede namenwand is verspilling van middelen" in P. Catz, A. De Swaan & H. Vuijsje, *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lectoris, 2019), 27-31, p. 31.

²⁷ B. Van der Wiel, "Breng de Joodse herinnering terug in de Weesperstraat", NRC Handelsblad, 31 mei 2019.

²⁸ T. Niemantsverdriet, "Aan dit monument is alles beladen", NRC Handelsblad, 17 oktober 2018.

²⁹ J. Nijstad, kunsthistoricus en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lectoris, 2019), 27-31, p. 27.

³⁰ J. Wertheim, "Tweede namenwand is verspilling van middelen" in P. Catz, A. De Swaan & H. Vuijsje, *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lectoris, 2019), 27-31, p. 27.

³¹ J. Wertheim, voormalig bestuur Hollandsche Schouwburg en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* geïnterviewd door P. Houtekamer op 29 november 2019 tijdens mijn bezoek aan zijn woning in Kortenhoef.

volgens hem boven alles een verhaal nodig dat zinnigheid aan het geheel toevoegt en de bezoeker tijdens zijn bezoek in alle rust inwijdt. Volgens Wertheim beschikt het NAC simpelweg niet over deze expertise.³²

Verder begrijpen beide mannen niet waarom er vanuit het NAC zo een weerstand is om met andere organisaties binnen het Joods Cultureel Kwartier de krachten te bundelen. Zo zou de Hollandsche Schouwburg al in het beginstadium van het totstandkomingsproces van het N.H.N.M. zijn handen hebben uitgestoken naar Grishaver om te kijken of de al bestaande namenwand wellicht kon worden aangevuld. Hier werd destijds door de Comité-voorzitter afwijzend op gereageerd, zegt Wertheim. Het NAC wilde zijn eigen monument, dat bovendien in het midden van onze hoofdstad moest komen. Hoewel de initiatiefnemers volgens Nijstad gelijk hebben in het feit dat voor het uitbreken van de oorlog er naar verhouding de meeste Joden in Amsterdam woonden, wordt hierbij volgens de kunsthistoricus vergeten dat er tienduizenden elders waren gevestigd.³³ De keuze om het gedenkteken in Amsterdam te plaatsen is volgens de bezwaarmakers dan ook onvoldoende verantwoord.

De lijst zal altijd onvolledig blijven

Het tweede discussiepunt dat de bezwaarmakers op tafel leggen is de vraag waarom er, volgens de initiatiefnemers, zonder overleg met deskundigen is gekozen voor een namenmonument. Uiteraard is het willen teruggeven van de namen aan diegenen van wie deze toendertijd door de nazi's zijn ontnomen een prachtig gebaar, maar de problemen die om de hoek komen kijken bij het opsommen van slachtoffers in de vorm van een lijst, of in dit geval een namenwand, lijken volgens Marja Smit (vertaler) te worden vergeten. Een volledige opsomming van namen is volgens haar onbegonnen werk omdat het juist altijd onvolledig zal blijven. "Hoeveel mensen zijn niet geweest die zichzelf van hun eigen leven beroofden, of tijdens hun vlucht naar Engeland of de Verenigde Staten omkwamen? En wat dacht je van de homoseksuelen en geestelijk gehandicapten die om wat voor reden dan ook werden vermoord. Niemand van hen staat straks op die wand", bepleit Smit.³⁴

³² J. Wertheim, "Tweede namenwand is verspilling van middelen" in P. Catz, A. De Swaan & H. Vuijsje, *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lecturis, 2019), 27-31, p. 28.

³³ J. Nijstad, "Gedenken is mensenwerk, een monument is slechts een ding" in P. Catz, A. De Swaan & H. Vuijsje, *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lecturis, 2019), 32- 37, p. 36.

³⁴ M. J. Smit, "Onzin" in P. Catz, A. De Swaan & H. Vuijsje, *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lecturis, 2019), 58-60, p. 59.

Voor velen hoeft die confrontatie niet meer

De drang van het NAC om met het monument te willen choqueren raakte bij de bezwaarmakers eveneens een gevoelige snaar. Zo betoogde Nijstad tijdens het interview dat de confrontatie met de doden niet meer voor alle Joodse Nederlanders noodzakelijk is. Velen van de dertig- tot veertigduizend Joodse nabestaanden die er in ons land wonen zouden volgens hem inmiddels al lange tijd het dagelijks leven weer hebben opgepakt. Voor hen hoeft die oude oorlogswond niet telkens maar weer worden opengehaald.³⁵ Volgens de bezwaarmakers hebben de initiatiefnemers dan ook onvoldoende rekening gehouden met het feit dat wellicht niet iedereen binnen Joods Nederland al die namen dadelijk op die plek wil zien. Juist een sober gedenkteken dat de bezoeker ruimte gunt voor bezinning is passend, in plaats van het grootse bouwwerk van Libeskind.³⁶ Dit sluit immers haaks aan op de Joodse geloofsleer.

Niet het individu maar de massaliteit zal overheersen

Nog een interessante kwestie binnen de gevoerde discussie is een vermeende fout in het ontwerp, belicht door de bekende Nederlandse schrijver en socioloog Herman Vuijsje. In een interview zette hij uiteen waarom het bouwwerk van Libeskind de Weesperstraat, de straat waar voor het uitbreken van de oorlog nog 178 Joodse gezinnen thuishielden, alleen nog maar doodser aan zal laten voelen.³⁷ “Doordat straks alle namen afzonderlijk van elkaar in stenen worden gegraveerd zal in tegenstelling tot het bewerkstelligen van die emotionele verbintenis met het individuele slachtoffer juist de massaliteit van het geheel overheersen”, bepleit Vuijsje. Doordat de hoge muren bovendien zeer desoriënterend zullen inwerken op de bezoeker, is er volgens hem als gevolg hiervan straks überhaupt geen ruimte voor bezinning.³⁸

De komst van dit monument vergt een open discussie

De kern van de grootste weerstand bij de bezwaarmakers berust op het feit dat er nooit een maatschappelijk, dan wel landelijk debat heeft plaatsgevonden over wat voor soort monument Nederland wil.³⁹ Zo snapt Marien Schouten (kunstenaar) niet waarom het gedenkteken via een gesloten procedure tot stand is gekomen. Er had volgens hem tot een veel beter Holocaustmonument gekomen kunnen worden als de initiatiefnemers hadden gekozen om het

³⁵ J. Nijstad, kunsthistoricus en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* geïnterviewd door P. Houtekamer op 2 december 2019 tijdens zijn bezoek aan de Reinwardt Academie.

³⁶ J. Nijstad, “*Gedenken is mensenwerk, een monument is slechts een ding*” in P. Catz, A. De Swaan & H. Vuijsje, *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lectoris, 2019), 32- 37, p. 33.

³⁷ H. Vuijsje, socioloog en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* geïnterviewd door P. Houtekamer op 6 december 2019 in Amsterdam.

³⁸ H. Vuijsje, “Het Holocaust-monument: groot groter grotesk”, NRC Handelsblad, 28 mei 2016.

³⁹ M. Schouten, “Monument moet van iedereen zijn”, NRC Handelsblad, 18 oktober 2018.

gedenkteken middels een openbare aanbestedingsprocedure te realiseren. Voor het neerzetten van grote bouwwerken in de publieke ruimte is dit immers in de regel de te belopen route. Ook had er volgens Schouten in een vroeg stadium een openbare prijsvraag voor kunstenaars en architecten uitgeschreven kunnen worden, naar het voorbeeld van het *Holocaust Memorial* in het Verenigd Koninkrijk.⁴⁰

Niemand van de bezwaarmakers begrijpt dan ook waar die grote angst voor discussie vandaan lijkt te komen.

⁴⁰ M. Schouten, "Joods kwartier heeft open discussie" in P. Catz, A. De Swaan & H. Vuijsje, *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. (Amsterdam: Uitgeverij Lecturis, 2019), 39-43, p. 43.

1.3 GESTEGGEL OVER OORLOGSMONUMENTEN: IN NAVOLGING VAN EEN LANGE TREND

Volgens cultureel antropoloog en schrijver van het boek *Rondom de Stille Rob* van Ginkel hoeft conflict niet problematisch te zijn, ook wanneer dit van toepassing is op iets zo beladen als de Holocaust. Integendeel zelfs: de gevoerde discussie over de vormgeving, de omvang en de gekozen plek van het N.H.N.M. houdt de herinnering aan de verschrikkingen van de oorlog juist in leven.⁴¹ De 'slag om het Namenmonument' doet hiermee volgens Van Ginkel dan ook exact wat er van een gedenkteken wordt verwacht, namelijk dat er niet wordt vergeten.

Cultuurhistoricus Willem Frijhoff noemt dit ook wel het dynamische karakter van erfgoed: de mate waarin een herinnering, hoe traumatisch deze ook mag zijn, wordt toegeëigend hangt volgens hem voor een groot deel af van de dominerende tijdsgeest.⁴²

In de ban van de ontkenning

Zo had het kabinet in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog in het belang van de wederopbouw behoefte aan eenheid en presenteerde het zichzelf als land van het verzet. Er diende niet terug, maar vooruit te worden gekeken. In de eerste jaren na de oorlog was het litteken van de begane gruweldaden nog te vers om het oorlogstrauma überhaupt te verwerken. Naast de herdenking van de gevallen militairen in Europa en Indonesië was het dan ook nog lang uit den boze om stil te staan bij de begane genocide op het Joodse volk en de schrijnende mate waarin Nederland tekort was geschoten in het beschermen van de eigen Joodse bevolking.⁴³ De 40.000 Joodse mannen, vrouwen en kinderen die de nazistische moordmachine in de Oost hadden overleefd moesten volgens Koningin Wilhelmina vooral dankbaar zijn.⁴⁴

Het Monument van Joodse Erkentelijkheid

Om deze dank uit te drukken werd de Joodse gemeenschap door Kabinet-Drees I een dankbaarheidsmonument gegund, in de vorm van het in 1950 onthulde *Monument van Joodse Erkentelijkheid* (ook geparafraseerd als het monument van de schaamte) dat op dit moment de groenpaviljoenstrook aan de Weesperstraat bekleed. Vanuit de Joodse gemeenschap was er

⁴¹ R. Van Ginkel, "Over herdenken is altijd gesteggel, dat houdt het juist levend", Het Parool, 2 mei 2015.

⁴² Vrij Universiteit Amsterdam, "Afscheidsrede Willem Frijhoff", (Amsterdam, 2007),

<https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/2298161/afschheidsrede+Frijhoff.pdf>, 19, geraadpleegd 5 november 2019.

⁴³ F. Van Vree, 'De kunst van het herdenken' in: W. D. Visser, Herdenken en verwerken. Symposium over publiek geheugen en persoonlijke herinnering. (Zwolle, 2005), https://psychotraumanet.org/sites/default/files/documents/036_Kunst%20van%20het%20herdenken%20%20%28van%20Vree%29.pdf, 14, geraadpleegd op 16 oktober 2019.

⁴⁴ R. Hijink, "Het monument van Joodse erkentelijkheid, teken van trots en schaamte.", *Amstelodamum*, 105(2), 51-67, p. 62-63, https://pure.uva.nl/ws/files/24150294/Amstelo105_2_2018_c.pdf, geraadpleegd op 16 oktober 2019.

destijds veel kritiek, omdat het een misplaatst gebaar zou zijn. Burgemeester Arnold d'Ailly sprak op de dag van de onthulling deze gevoelens uit door te zeggen dat hij enerzijds trots was op wat burgers voor hun medemensen hadden gedaan, maar anderzijds vooral ook een overheersend gevoel van schaamte ervaarde.⁴⁵ “Hoewel er zeker weerstand geboden was tegen de Duitse bezetter, was de meerderheid toch ook ruimschoots tekortgekomen in het beschermen van zijn Joodse landgenoten”, aldus de burgemeester in zijn toespraak.⁴⁶

De doorbreking van de stilte

Toen het Nederlandse publiek in de jaren 60 oog in oog kwam met de televisieserie ‘De Bezetting’ van Loe de Jong, het Eichmann-proces en het monumentale boekwerk *Ondergang* van Jacques Presser, begon het nationale beeld van hoe ons land zich in de periode 1940-1945 ten opzichte van het naziregime had weerhouden langzaam uiteen te vallen en maakte het idee van de nationale verzetsgeest plaats voor een collectief besef van tenminste passieve schuld.⁴⁷ De confrontatie met de schaal van de nazistische moordmachine en het feit dat ons land aan vele kanten faliekant had gefaald in het beschermen van zijn Joodse medeburgers en andere door de nazi’s bestempelde minderheden betekende dan ook een cruciaal omslagpunt in de Nederlandse herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog.⁴⁸

Erkenning van het individuele slachtofferschap

Er vond een geleidelijke herconfiguratie van ons nationale bewustzijn plaats, waarin een overwegend gevoel van gezamenlijke trots beetje bij beetje plaats maakte voor een diep gevoel van schaamte, dat vervolgens leidde tot een drastische herschikking van ons herinneringslandschap. Op gedenktekens die voorheen de namen van weggevoerde en vergaste Joodse en niet-Joodse slachtoffers weglieten kregen deze nu een eervolle vermelding in steen.⁴⁹ Hoewel er in de jaren zeventig sprake was van een verminderde interesse in het herdenken van de oorlog en er in deze periode ook aanzienlijk minder monumenten zijn opgericht – het in 1970 onthulde monument van Ralph Prins in Westerbork, de omgebogen spoorrails, vormt daarop echter een noemenswaardige uitzondering – vond er in het decennium

⁴⁵ R. Van Gool, “Opinie op Zondag: Weerstand tegen Holocaustmonument past in gênante traditie”, *De Volkskrant*, 2 juni 2019.

⁴⁶ R. Hijink, “Het monument van Joodse erkentelijkheid, teken van trots en schaamte.”, *Amstelodamum*, 105(2), 51-67, p. 58, https://pure.uva.nl/ws/files/24150294/Amstelo105_2_2018_c.pdf, geraadpleegd op 16 oktober 2019.

⁴⁷ F. Van Vree, ‘De kunst van het herdenken’ in W.D. Visser, *Herdenken en verwerken. Symposium over publiek geheugen en persoonlijke herinnering*. (Zwolle, 2005), https://psychotraumanet.org/sites/default/files/documents/036_Kunst%20van%20het%20herdenken%20%20%28van%20Vree%29.pdf

⁴⁸ Reijt, M. van der, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds meer doden gingen herdenken*. (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010), p. 52.

⁴⁹ R. van Ginkel, *Rondom de stilte. Herdenkingscultuur in Nederland*. (Amsterdam, Uitgeverij: Bert Bakker, 2011), p. 394.

dat volgde een ware ervaring plaats.⁵⁰ Met name vanaf de negentiger jaren, waarin Westerse landen in toenemende mate overstapten op individuele tegemoetkoming, denk aan de teruggave van tijdens de oorlog geroofde (kunst)bezittingen en het uitkeren van schadevergoedingen aan eerste en tweede generatie Holocaustslachtoffers, lijkt de drang om te herdenken in ons land nog nooit zo groot te zijn geweest.

Problemen met namen

Illustratief hiervoor is het in de afgelopen tien jaar populair geworden erkenningsgebaar door het plaatsen van struikelstenen, naamsplaquettes en namenwanden die gedenken aan de weggevoerde mannen, vrouwen en kinderen.⁵¹ De systematische moord op zes miljoen Joden door het naziregime was dan ook niet uitsluitend een fysieke, maar bovenal ook een geestelijke Holocaust. Doordat het merendeel van hen een eervol graf ontkend werd, konden ze ook moeilijk weer worden teruggehaald. Door de verloren namen een plek te geven wordt er dus geprobeerd om hen die tot een nummer waren gemaakt weer een gezicht te geven. Wat echter niet moet worden vergeten is dat het vermelden van namen op gedenkstenen ook voor veel onrust kan zorgen, wat de oprichters ervan veelal met de handen in het haar doet zitten. Het verkeerd spellen van namen bijvoorbeeld, maar ook de onterechte vermelding van personen die achteraf gezien in de oorlog fout leken te zijn. Zo kwam laatst naar boven dat er een fout was gemaakt in de namenlijst van het NAC toen bleek dat iemand die hierin opgenomen was kennelijk de oorlog had overleefd. Volgens sommigen zou deze problematiek genoeg aanleiding moeten zijn om als initiatiefnemer überhaupt geen namenwand te willen oprichten.⁵²

Hoewel de herinnering aan de oorlog en de verschrikkingen die hierin plaats hebben gevonden ook in Nederland nog lang geen geschiedenis lijkt te worden kunnen we met enige zekerheid vaststellen dat de herinneringscultuur in Nederland van de Tweede Wereldoorlog nog steeds volop in ontwikkeling is.

⁵⁰ R. Van Ginkel, "Over herdenken is altijd gesteggel, dat houdt het juist levend", Het Parool, 2 mei 2015.

⁵¹ E. Van Alphen, 'List Mania in Holocaust Commemoration' in: D.I. Popescu & T. Schult, Revisiting Holocaust Representation in the Post-Witness Era. (Londen, 2015), <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/34982/List%20Mania.pdf?sequence=1>, geraadpleegd op 31 december 2019.

⁵² P.H. Smit, "Als je een beetje graaft, vind je op ieder oorlogsmonument een fout", De Volkskrant, 19 april 2017.

2. HET BELANG VAN DISCUSSIE VOOR HET TOEKOMSTIGE HERDENKINGSPROCES

In dit deel van het rapport zal worden belicht waarom het binnen het huidige politieke klimaat van Europa en terugkijkend op het tumult zoals dat heeft plaatsgevonden omtrent de komst van het N.H.N.M. van cruciaal belang is dat we als samenleving met elkaar in gesprek blijven over hoe wij in ons land onze oorlogsdoden herdenken. Om dit betoog nader toe te lichten zal paragraaf 1 van dit hoofdstuk uiteenzetten waarom het belang van dialoog en meerstemmigheid rond de herinneringspraktijk van de Holocaust juist nu zo belangrijk is. Ook hier vormen de open interviews weer de rode draad. Vervolgens zal in de tweede paragraaf het voor dit onderzoek ontwikkelde bordspel worden toegelicht.

2.1 DE HERINNERING AAN DE HOLOCAUST MOET GEEN DODE, MAAR EEN DYNAMISCHE GESCHIEDENIS BLIJVEN

De afgelopen jaren komen er steeds meer schokkende openbaringen bovendrijven over onze rol als natie in de Tweede Wereldoorlog. Zo schreef Charlotte van den Berg in 2013 in haar scriptie dat Joden na hun verblijf in de kampen bij terugkomst in Nederland door de overheid werden geconfronteerd met achterstallige huurbetalingen, in het nieuws ook wel geduid als de gevoelige erfpachtkwestie.⁵³ Dit jaar kwam daar het adviesrapport van de Nederlandse Spoorwegen (NS) bovenop, over de miljoenen dat het bedrijf tijdens de oorlog heeft verdiend aan het vervoeren van meer dan honderdduizend mensen richting de doorvoerkampen met als eindbestemming een van de concentratie- en vernietigingskampen.⁵⁴ Volgens Jay Winter (historicus) zal deze controverse voorlopig nog wel even aanhouden, aangezien het juist deze doorbrekingen van stiltes zijn die de herinnering aan de oorlogstijd in leven houden en onze samenleving kritisch naar de generatie van toen laat kijken.⁵⁵ Des te treffender is dan ook de moeizame totstandkoming van het N.H.N.M. dat te midden van alle oorlogsgedenktekens waar gedonder om is geweest toch wel een unieke positie bekleedt. Nog nooit leek de angst voor discussie zo groot te zijn als bij dit monument en dit onderzoek beaamt dat dit niet ten goede komt voor het realiseren van de breed gedragen initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland.

⁵³ J. Paternotte & H. Glaubitz, "Geef Joodse erfpachters in oorlogstijd kans op restitutie", NRC Handelsblad, 13 juli 2016.

⁵⁴ H.E. Botje & M. Cohen, "Hoe Salo Muller de NS alsnog de rekening van de oorlog presenteerde", Vrij Nederland, 4 mei 2019.

⁵⁵ J. Winter, *Silence is a language of memory*, (Rotterdam: Kunsthal, 2014), 19.

Wat laten we achter aan de nieuwe generatie?

Hoewel burgemeester Femke Halsema inmiddels aan de Nederlandse bevolking en de buurtbewoners in de Weesperstraat de boodschap heeft gegeven dat we het N.H.N.M. gezamenlijk moeten omarmen is het debat nog lang niet afgelopen.⁵⁶ Zoals in het vorige deel al werd benoemd, zijn er stemmen hoorbaar die voorspellen dat wanneer het monument er dadelijk staat het de herinnering aan een voorheen een bloeiend Joods cultureel centrum alleen nog maar doodser zal maken.⁵⁷ Naast dat dit zou worden veroorzaakt omdat er straks ter plekke een verhaal ontbreekt en een deel van de Joodse gemeenschap tegen de komst van een tweede namenwand is, komt dit volgens de bezwaarmakers ook omdat de initiatiefnemers in mindere mate rekening zouden hebben gehouden met de toekomstige generatie. Op den duur zullen ook zij zorg moeten gaan dragen voor het gedachtegoed aan de slachtoffers. Een terechte vraag die hierbij door Nijstad werd gesteld was wat die 102.000 namen straks zullen betekenen voor de jeugd van nu. Een alsmaar groeiend deel van hen lijkt immers geen persoonlijke relatie met deze geschiedenis te hebben. Van kwaad tot erger blijkt zelfs een groeiend aantal docenten op scholen in grote steden als Amsterdam het in toenemende mate moeilijk te vinden om de Holocaust überhaupt bespreekbaar te maken in de klas.⁵⁸ Nu het aantal antisemitische incidenten in ons land ieder jaar lijkt te verdubbelen en Joden hun leven in Europa niet meer veilig wanen lijkt het meer dan ooit belangrijk dat de discussie over hoe wij onze Holocaustslachtoffers herdenken ook in de samenleving wordt gevoerd.⁵⁹

Spijt van de gekozen procedure

Zo is verrassend genoeg inmiddels ook door burgemeester Halsema spijt geuit over de totstandkomingsprocedure van het N.H.N.M. en erkent ze hierbij gedeeltelijk het statement van Petra Cats, die binnen het debat in de rechtszaal meerdere keren tegenover Grishaver zat. Volgens de woordvoerder van de Plantage- Weesperbuurtvereniging had het monument veel breder omarmd kunnen worden als heel Nederland betrokken zou zijn geweest bij de realisering van het monument, of als er ook maar enigszins uit de handelwijze van de initiatiefnemers was gebleken dat de komst van dit gedenkteken iedereen in ons land iets aan zou gaan.⁶⁰ Marien Schouten begreep dan ook niet dat instanties als de Rijksdienst van het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Reinwardt Academie (RWA) zich als experts op het gebied van erfgoedvorming

⁵⁶ T. Niemantsverdriet, "Femke Halsema over de tegenstand tegen het Holocaustmonument: 'Stop de twisten'", NRC Handelsblad, 19 mei 2019.

⁵⁷ H. Vuijsje, socioloog en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* geïnterviewd door P. Houtekamer op 6 december 2019 in Amsterdam.

⁵⁸ K. Versteegh, "NRC checkt: '1 op de 5 leraren geschiedenis vreest lessen over Holocaust'", NRC Handelsblad, 6 februari 2019.

⁵⁹ ANP, "CIDI: meer antisemitische incidenten in 2018", Het Parool, 11 maart 2019.

⁶⁰ T. Niemantsverdriet, "Een verlamme vrees voor discussie", NRC Handelsblad, 25 oktober 2019.

niet hebben doen gelden binnen het debat.⁶¹

Een grote angst voor discussie

Een van de conclusies die inmiddels voorzichtig kan worden getrokken is dat het tegenwoordig wellicht niet de juiste tijd is om tegen de komst van een Holocaustmonument te zijn. Volgens Schouten komt dit voor een deel voort uit de angst om als antisemiet te worden bestempeld. Ook zou er een grote mate van politieke correctheid binnen de realisering van het N.H.N.M. schuilhouden.⁶² Een zorgelijk ontwikkeling volgens Nijstad, die stelt dat het belang van dialoog over juist deze specifieke geschiedenis niet vermeden moet worden om tot 'geslaagde' Holocaustmonumenten te komen, hiermee doelend op erfgoedinitiatieven met een breed maatschappelijk draagvlak en die in de toekomst door uiteenlopende groepen met ieder een eigen culturele achtergrond toegeëigend kunnen worden.

Des te belangrijker is het dan ook dat we met elkaar blijven praten om ervoor te zorgen dat de herinnering aan de Holocaust geen dode, maar een dynamische geschiedenis blijft.

⁶¹ M. Schouten, kunstenaar en medeontwerper van het alternatieve ontwerp voor een Nationaal Holocaust Monument onder de grond op het Mr. Visserplein geïnterviewd door P. Houtekamer op 3 december 2019 aan de Nieuwe Keizersgracht in Amsterdam.

⁶² K. Rijken, "Criticastors Namenwand maken boekje met tegengeluid, 'Van der Laan en Halsema zijn politiek correct'" (versie 4 oktober 2019), <https://jonet.nl/criticastors-namenwand-presenteren-boekje-met-tegengeluid-van-der-laan-en-halsema-zijn-politiek-correct/>, geraadpleegd op 3 januari 2020.

2.2 VERANTWOORDING PUBLICATIEVORM: BORDSPEL

In lijn met het hiervoor uiteengezette betoog is er voor dit onderzoek een dialoog bevorderend bordspel ontwikkeld voor erfgoedprofessionals en initiatiefnemers van Holocausterfgoed, waarvan de inhoudelijke verantwoording op deze pagina uiteen is gezet (het spel zelf bevindt zich in de bijlage van dit rapport).

Het doel van het Nationaal Holocaust Monument bordspel

Het doel van het spel is het bevorderen van de dialoog over de realisatie van een nationaal Holocaustmonument in Nederland. Hoewel er over de totstandkoming van het N.H.N.M. wel degelijk een discussie heeft plaatsgevonden kunnen we inmiddels concluderen dat de wijze waarop dit plaatsvond voor een hoop heen en weer-gewijs zorgde. Zowel de initiatiefnemers als de bezwaarmakers zijn op bepaalde momenten dan ook sterk over één kam geschoren. Dit onderzoek stelt dan ook om het maatschappelijk draagvlak rond toekomstige initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland zo breed mogelijk te garanderen, waar het van belang is dat er een veilige omgeving gecreëerd kan worden waarin er over het herdenken van de Holocaust en de slachtoffers gepraat kan worden. Op basis van deze gedachte is er getracht een open en informeel discussieplatform te ontwikkelen waarin niet de individuele mening, maar juist de overeenstemming van de groep centraal staat. Het informele en sociale karakter van een bordspel probeert hier recht aan te doen.

De vorm van het Nationaal Holocaust Monument bordspel

Geïnspireerd door het *Bordspel Omgevingswet* gepubliceerd door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) in 2017 is er een bordspel ontwikkeld bestaande uit 12 discussiekaarten die ieder een stelling behandelen omtrent de plaatsing van een nationaal Holocaustmonument in Nederland.⁶³ Zowel de vraagstukken als de bijbehorende keuzemogelijkheden zijn gebaseerd op de in dit rapport behandelde belangenproblematiek tussen de opposerende partijen omtrent het namenmonument. Naast dat het spel helpt de discussie op gang te brengen over waar een nationaal Holocaustmonument aan dient te voldoen, leren de spelers aanvullend hierop dus ook meer over het N.H.N.M. dat in 2021 onthuld zal worden. De gekozen vorm is verantwoord omdat het spel wordt gespeeld met minimaal 1 of meerdere groepen van 4 tot 8 personen. Hiermee wordt het groepsdenken en het

⁶³ Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), "Bordspel Omgevingswet" (versie 2017), <https://vng.nl/publicaties/bordspel-omgevingswet>, geraadpleegd op 6 januari 2020.

verplaatsen in het standpunt van de ander gestimuleerd. Verder is er gekozen voor deze vorm omdat er aan het einde van het spel geen winnaar of verliezer aan te wijzen valt: op basis van de gekozen antwoorden kan er uitsluitend worden opgemaakt in welke richting de groep denkt dat de herinneringspraktijk van de Holocaust zich dient te bewegen.

De resultaten van het Nationaal Holocaust Monument bordspel

Om ten slotte te toetsen of het bordspel het in de eerste alinea geformuleerde (leer)doel bereikt heeft vindt er in het laatste gedeelte van het spel een reflectieronde plaats. Hierin worden de spelers op twee manieren getriggerd tot het actief reproduceren van de verschillende discussies zoals die (naar verwachting) hebben plaatsgevonden tijdens het behandelen van de kaarten. Dit wordt allereerst gedaan doordat de spelers na het spelen van de laatste kaart één voor één met de dobbelsteen mogen gooien en vervolgens worden uitgedaagd om een stelling te nemen achter de corresponderende visie op het herdenken van de geschiedenis in kwestie (zie de handleiding in de bijlage voor meer details). De tweede manier waarop de groep wordt geprikkeld om te reflecteren is dat het individu met de dobbelsteen ook de kans wordt gegeven om een nieuwe stelling aan het spel toe te voegen over de realisatie van een nationaal Holocaustmonument in Nederland. Het idee hierachter is dat op deze manier het aantal discussiekaarten blijft toenemen en zo nieuwe input geeft aan toekomstige spelers binnen de vastgestelde doelgroep.

Een van de gestelde conclusies van deze afstudeerscriptie is dat, om in de toekomst tot 'geslaagde' initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland te komen, het belangrijk is dat deze zoveel mogelijk gezamenlijk tot stand worden gebracht aan de hand van een open discussie. Het Nationaal Holocaust Monument bordspel is uit dit gedachtegoed tot stand gekomen.

CONCLUSIE

Tot dusver kan er geconcludeerd worden dat ondanks de realisering van het N.H.N.M. niet gesierd wordt door de meest democratische totstandkomingsgeschiedenis het desalniettemin allesbehalve stil is geweest rond de komst van wat door sommigen wordt beschouwd als één van de belangrijkste nationale gedenktekens sinds de bevrijding van ons land. Het gevoerde debat tussen de opposerende belangengroepen dat in dit rapport zo helder mogelijk uiteen is gezet gaat dan ook niet over de vraag of de herinnering aan één van de zwartste bladzijden uit onze geschiedenis überhaupt een nationaal monument verdiend, maar het enige punt waar men het niet over eens lijkt te worden: de wijze waarop dit zou moeten gebeuren. Ondanks de inzet van valse sentimenten, een op bepaalde momenten haastig gevoerd besluitvormingsproces, het ontbreken van een landelijke discussie en burgemeesters die niet zouden zijn opgekomen voor de belangen van de burgers, zijn de opposerende partijen het in wezen altijd voor negentig procent met elkaar eens geweest. “Vergeten moet ook niet dat er ook prima herdacht kan worden bij een slecht monument”, aldus de uitspraak van Abram de Swaan (socioloog).⁶⁴

Dat we in 2020 niet meer moeten schrikken van gesteggel om oorlogsmonumenten blijkt ook wel bij het doorspitten van vergelijkbare conflicten over gedenkstenen, iets dat ver terug in de tijd gaat. Volgens Rob van Ginkel en Jay Winter is dit niet slecht, maar juist goed. Hiermee wordt voorkomen dat de herinnering aan de Holocaust en de rol die Nederland in de oorlog vervulde een dode geschiedenis wordt. Geheel ondenkbaar is het namelijk niet dat er ooit een herhaling zal plaatsvinden van wat zich 75 jaar geleden heeft afgespeeld, kijkend naar de verontrustende situatie in het Midden-Oosten, maar ook binnen Europa, die alsmaar lijken te escaleren, met als gevolg de relocatie van miljoenen mensen die niet meer weten waar ze het vinden moeten.⁶⁵

Om er tot slot voor te zorgen dat er in de toekomst breed gedragen initiatieven van Holocausterfgoed in Nederland worden gerealiseerd, aldus de geformuleerde onderzoeksvraag van deze scriptie, is het belang van dialoog, meerstemmigheid en de realisering van een maatschappelijk draagvlak groot. De discussie over hoe wij in ons land onze doden herdenken moet dan ook niet, ook nu de bouw van het N.H.N.M. is begonnen, worden gesust. Nu bijna iedereen die de oorlog heeft meegemaakt er inmiddels niet meer is, is het des te belangrijk dat

⁶⁴ D. Pinedo, “Een bitterzoete omarming”, NRC Handelsblad, 15 juli 2019.

⁶⁵ A. Wals, “Een nieuwe Holocaust is denkbaar”, De Volkskrant, 24 oktober 2015.

er iets wordt meegegeven aan de kinderen van vandaag zodat de herinnering aan de mannen, vrouwen en kinderen die om wat voor absurde reden dan ook om het leven zijn gebracht in leven wordt gehouden. Hoe dit zou moeten gebeuren, waarom en voor wie, daar mogen ook wij, de huidige generatie millennials, ons inmiddels over uitspreken. Het voor dit afstudeeronderzoek ontwikkelde bordspel probeert hier uitdrukking aan te geven.

REFLECTIE

Terugkijkend op de wijze waarop deze afstudeerscriptie tot stand is gekomen zijn er een aantal dingen die benoemd moeten worden in het belang van de herhaalbaarheid, betrouwbaarheid en de transparantie van de onderzoeksresultaten. Zo zijn de mensen die voor deze bachelorscriptie zijn geïnterviewd voor 83,3% architecten, kunstenaars, sociologen en andere academici, of afkomstig uit het bezwaar makende collectief buurtbewoners. Dit impliceert dat het verhaal van de voorvechters van het N.H.N.M. in mindere mate is belicht. De onderzoeksresultaten over het gedachtegoed van de initiatiefnemers komen dan ook voor het grootste deel voort uit kwalitatief bureauonderzoek. Er heeft uitsluitend een gesprek plaatsgevonden met Fedde Schouten (woordvoerder van het NAC).

Eveneens noemenswaardig is de man/vrouw verhouding binnen de interviews die zijn afgenomen. Deze ligt op 80% man en 20% vrouw. Er is geprobeerd deze verhouding meer naar elkaar toe te brengen door ook de stellingnames van de vrouwelijke deelnemers van de discussie te belichten. Voor het grootste deel zijn deze afkomstig uit de bundel *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* en krantenartikelen die voor dit onderzoek geanalyseerd zijn. Desalniettemin ligt de verhouding nog steeds in het voordeel van de mannelijke kant.

Wat betreft de geïnterviewde individuen is het u (de lezer) wellicht opgevallen dat het transcript met respectievelijk Marien Schouten en Roos Theuws ontbreekt in de bijlage van dit onderzoek. De conversatie zoals die plaatsvond op 3 december 2019 aan de Nieuwe Keizersgracht is jammerlijk genoeg nooit opgenomen en kan dus niet meer letterlijk worden teruggehaald. Wel is er een samenvatting van de ontmoeting bijgevoegd in de bijlage van dit rapport. Hetzelfde geldt voor het telefoongesprek met de heer Schouten (woordvoerder van het NAC).

Verder kan er over het hoofdstuk gewijd aan de ontwikkeling van de Nederlandse herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog gezegd worden dat de uitkomsten hiervan niet recht doen aan de omvang van dit vraagstuk. De in deze tekst uiteengezette onderzoeksresultaten uit het literatuuronderzoek omtrent dit onderwerp geven hier dan ook uitsluitend een beknopte samenvatting van weer, een die verre van volledig is.

Als er vervolgens een blik wordt geworpen op het in de conclusie van dit rapport gegeven

antwoord op de onderzoeksvraag is het belangrijk om hierbij te vermelden dat ondanks dat deze tekst herhaaldelijk betoogd dat er geen maatschappelijk debat heeft plaatsgevonden omtrent de realisatie van het Holocaustmonument in kwestie, er niet vergeten dient te worden dat er dus wel erg veel gediscussieerd is in het nieuws en daarbuiten.

Tot slot kan er over het ontwikkelde beroepsproduct worden gezegd dat het idee van een bordspel misschien niet door iedereen binnen Joods Nederland zal worden gewaardeerd, omdat dit wellicht te gevoelig kan liggen. Bovendien had er naast de huidige versie van het spel gericht op erfgoedprofessionals ook een versie voor middelbare scholieren ontwikkeld kunnen worden. Wellicht dat dit het voor docenten makkelijker kan maken om de Holocaust bespreekbaarder te maken in de klas. Aldus een aanzet tot vervolgonderzoek.

BRONNEN

Boeken:

Catz, P., Swaan, A. De, & Vuijsje, H. (2019). *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument*. Amsterdam: Uitgeverij Lecturis, 2019.

Ginkel, R. van, *Rondom de stilte. Herdenkingscultuur in Nederland*. Amsterdam, Uitgeverij: Bert Bakker, 2011.

Reijt, M. van der, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds meer doden gingen herdenken*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010.

Pdf:

Alphen, E. van, 'List Mania in Holocaust Commemoration' in: D.I. Popescu & T. Schult, *Revisiting Holocaust Representation in the Post-Witness Era*. Londen, 2015.
<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/34982/List%20Mania.pdf?sequence=1>

Hijink, R. Het monument van Joodse erkentelijkheid, teken van trots en schaamte.
Amstelodamum, 105(2), 51-67, p. 62-63.
https://pure.uva.nl/ws/files/24150294/Amstelo105_2_2018_c.pdf

NAC, Auschwitz Bulletin, 2014, nr. 02. Amsterdam, 2014.
https://issuu.com/nederlandsauschwitzcomite/docs/auschwitz_bulletin__2014__nr._02/18

NAC, Open brief namenmonument met annotaties. Amsterdam, 2018.
https://www.holocaustnamenmonument.nl/media/nieuwsberichten/open_brief_namenmonument_met_annotaties.pdf

NAC, Pad van Licht Path of Light. Presentatie van het Holocaust Namenmonument Nederland in Amsterdam. Amsterdam, 2014.
<https://www.holocaustnamenmonument.nl/media/downloads/140609%20informatie%20voor%20de%20pers.pdf>

Visser, W.D., Herdenken en verwerken. Symposium over publiek geheugen en persoonlijke herinnering. Zwolle, 2005.

https://psychotraumanet.org/sites/default/files/documents/036_Kunst%20van%20het%20herdenken%20%20%28van%20Vree%29.pdf

Vrij Universiteit Amsterdam, Afscheidsrede Willem Frijhoff. Amsterdam, 2007.

<https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/2298161/afschheidsrede+Frijhoff.pdf>

Winter, J. Silence as a language of memory. Rotterdam: Kunsthal, 2014.

Websites:

Mairs, J., "Architecture should not be comforting says Daniel Libeskind" (versie 19 november 2015). <https://www.dezeen.com/2015/11/19/daniel-libeskind-architecture-should-not-be-comforting-memorials-ground-zero-masterplan-jewish-museum-berlin/>.

Rijken, K. "Criticastors Namenwand maken boekje met tegengeluid, 'Van der Laan en Halsema zijn politiek correct'" (versie 4 oktober 2019). <https://jonet.nl/criticasters-namenwand-presenteren-boekje-met-tegeluid-van-der-laan-en-halsema-zijn-politiek-correct/>.

Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), "Bordspel Omgevingswet" (versie 2017). <https://vng.nl/publicaties/bordspel-omgevingswet>.

Archieven:

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies (NIOD), toegangsnr. MF1235804, Archief van het Nederlands Auschwitz Comité, inv.nr. 829.

Interviews:

Nijstad, J., kunsthistoricus en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer gij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* geïnterviewd door P. Houtekamer op 2 december 2019 tijdens zijn bezoek aan de Reinwardt Academie.

Vuijsje, H., socioloog en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* geïnterviewd door P. Houtekamer op 6 december 2019 in Amsterdam.

Wertheim, J., voormalig bestuur Hollandsche Schouwburg en bijdrager aan het boek *Bedenkt eer jij herdenkt. Kritische geluiden over het geplande Holocaust Namenmonument* geïnterviewd door P. Houtekamer op 29 november 2019 tijdens mijn bezoek aan zijn woning in Kortenhoef.

Schouten, F., woordvoerder van het NAC en medeoprichter van Yardmen B.V. geïnterviewd door P. Houtekamer op 19 januari 2020 tijdens een gesprek aan de telefoon in Leiden.

Schouten, M., kunstenaar en medeontwerper van het alternatieve ontwerp voor een Nationaal Holocaust Monument onder de grond op het Mr. Visserplein geïnterviewd door P. Houtekamer op 3 december 2019 aan de Nieuwe Keizersgracht in Amsterdam.

Theuws, R., kunstenaar en medeontwerper van het alternatieve ontwerp voor een Nationaal Holocaust Monument onder de grond op het Mr. Visserplein geïnterviewd door P. Houtekamer op 3 december 2019 aan de Nieuwe Keizersgracht in Amsterdam.

Krantenartikelen:

ANP, "CIDI: meer antisemitische incidenten in 2018", Het Parool, 11 maart 2019.

Botje, H.E. & Cohen, M. "De slag om het Holocaust Namenmonument is nog niet gewonnen", Vrij Nederland, 2 mei 2019.

Botje, H.E. & Cohen, M. "Hoe Salo Muller de NS alsnog de rekening van de oorlog presenteerde", Vrij Nederland, 4 mei 2019.

Durlacher, J. "Holocaust Namenmonument mag lelijk zijn, juist daarmee zegt het wat het moet zeggen", De Volkskrant, 13 december 2018.

Matser, E. “Weesperstraat is slechtst denkbare plek voor het Namenmonument”, Het Parool, 22 december 2019.

Claus, S. “Het Holocaust Namenmonument komt er, ondanks protest van de buurt”, De Trouw, 9 juli 2019.

Ginkel, R. van, “Over herdenken is altijd gesteggel, dat houdt het juist levend”, Het Parool, 2 mei 2015.

Gool, R. van, “Weerstand tegen Holocaustmonument past in gênante traditie”, De Volkskrant, 2 juni 2019.

Grishaver, J. “Heel Nederland wil dit monument”, NRC Handelsblad, 18 oktober 2018.
Niemantsverdriet, T. “Aan dit monument is alles beladen”, NRC Handelsblad, 17 oktober 2018.

Niemantsverdriet, T. “Een verlamme vrees voor discussie”, NRC Handelsblad, 25 oktober 2019.

Niemantsverdriet, T. “Femke Halsema over de tegenstand tegen het Holocaustmonument: ‘Stop de twisten’”, NRC Handelsblad, 19 mei 2019.

Paternotte J. & Glaubitz, H. “Geef Joodse erfpachters in oorlogstijd kans op restitutie”, NRC Handelsblad, 13 juli 2016.

Pinedo, D. “Een bitterzoete omarming”, NRC Handelsblad, 15 juli 2019.

Redactie, “Staatssecretaris zegt miljoenen extra toe voor Holocaustmonument”, De Volkskrant, 22 februari 2019.

Schouten, M. “Monument moet van iedereen zijn”, NRC Handelsblad, 18 oktober 2018.

Smit, P.H. “Als je een beetje graaft, vind je op ieder oorlogsmonument een fout”, De Volkskrant, 19 april 2017.

Versteegh, K. "NRC checkt: '1 op de 5 leraren geschiedenis vreest lessen over Holocaust'", NRC Handelsblad, 6 februari 2019.

Vries, J. de, "Nationaal Holocaust Monument. 380 meter namen", De Groene Amsterdammer, 28 november 2018.

Vuijsje, H. "Het Holocaust-monument: groot groter grotesk", NRC Handelsblad, 28 mei 2016.

Wagt, W. de, "Waarom het Holocaust Namenmonument er moet komen, volgens architect Daniel Libeskind", Vrij Nederland, 9 februari 2018.

Wals, A. "Een nieuwe Holocaust is denkbaar", De Volkskrant, 24 oktober 2015.

Walsum, S. van, "Pijnlijke botsing tussen oorlogsmonumenten", De Volkskrant, 11 juni 2014.

Weezel, T.G. van, "Jacques Grishaver over het Holocaust Namenmonument: 'Het zal een levend monument worden en blijven'", De Volkskrant, 9 juli 2019.

Wiel, B. van der, "Breng de Joodse herinnering terug in de Weesperstraat", NRC Handelsblad, 31 mei 2019.

Zilversmit, J. "Monument vermoorde landgenoten is verworpen tot burenruzie", Het Parool, 9 maart 2019.

Bijlagen

Beroepsproduct (z.o.z.)

Visie op de vorm

Waarmee dient een Nationaal Holocaust Monument zich te onderscheiden?

- A** Het dient alle namen individueel te noemen. Hiermee worden zij die er niet meer zijn teruggebracht.
- B** Voor nu is de voorkeur geuit voor een namenwand, maar de inzendingsprocedure loopt nog steeds.
- C** Het ontwerp zal zoveel mogelijk in lijn liggen met de dominante tradities binnen de Joodse geloofsovertuiging.
- D** Het moet een groots monument worden, een statement. Het ontwerp zal de bezoeker overweldigen met de omvang van de misdaad.

Visie op de vorm

Het ontwerp van een Nationaal Holocaust Monument dient via een open prijsvraag tot stand te komen.

- A** Nee. Wij bepalen wie de geschikte architect is.
- B** Drie architecten zijn door ons aangewezen. Wel zal er een landelijke stemming plaatsvinden over het beste ontwerp.
- C** Dat klopt. Naar het voorbeeld van het UK Holocaust Memorial zal er een ontwerp-wedstrijd worden gelanceerd.
- D** De jongere generatie zal enorm betrokken worden bij dit monument. Het ontwerp zal worden gebaseerd op tekeningen van scholieren uit het basisonderwijs.

Visie op de vorm

Een Nationaal Holocaust Monument dient een persoonlijke verbinding mogelijk te maken tussen de bezoekers en de slachtoffers.

- A** Absoluut. Daarom hebben we gekozen dat de letters op de namenwand straks aangeraakt kunnen worden.
- B** De voorkeur ligt nu bij een wand met namen, maar we blijven uiteraard open staan voor alternatieve invullingen.
- C** De vorm is zeker belangrijk, maar het vertellen van het juiste verhaal is waar het met name om draait.
- D** Ja, maar hiervoor is een namenwand niet geschikt. Het in steen graveren van de 102.000 namen zorgt er namelijk voor dat de nadruk wordt gelegd op de omvang van de misdaad. De gedachtenis aan het individu gaat hierdoor juist verloren.

Visie op de procedure

De komst van een Nationaal Holocaust Monument moet te allen tijde vanuit de Rijksoverheid geïnitieerd worden.

- A** Absoluut niet. Het Auschwitz Comité leidt de procedure zelf.
- B** De initiatief fase zal geleid worden door het Ministerie van VWS, waarna het Auschwitz Comité het winnende ontwerp zal kiezen.
- C** Voor nu is dit het plan. Hierbij wordt wel gekeken naar een samenwerkingsverband met het Joods Cultureel Kwartier.
- D** Dat is juist. De Rijksoverheid is de initiatiefnemer van het nationale gedenkteken en niemand anders.

Visie op de procedure

In hoeverre moet de belastingbetalende burger bijdragen aan de komst van een Nationaal Holocaust Monument?

- A** De financiering van het nationale monument zal voor 95% worden bekostigd met publieke middelen.
- B** Hoe de verhoudingen komen te liggen hangt volledig af van het prijskaartje en zal nader worden bepaald.
- C** Dit hangt volledig af van de mate waarin het Nederlandse volk bereid is om bij te dragen. Een digitale enquête is in de maak.
- D** Niet. Het gedenkteken zal in zijn geheel gefinancierd worden door de Joodse gemeenschap.

Visie op de procedure

Over een Nationaal Holocaust Monument dient een open discussie plaats te vinden.

Visie op de maatschappij

Op welke manier willen we een Nationaal Holocaust Monument benutten?

- A** Het zal de herinnering aan de Holocaust vereeuwigen voor de toekomstige generatie.
- B** Wat het voor de maatschappij zal betekenen zal blijken als het er staat.
- C** Een draagvlakonderzoek zal ons een indicatie geven hoe het monument het beste kan worden ingezet.
- D** De 'gedenkteken' begint zijn kracht te verliezen en dus zullen er ook alternatieve herdenkingsvormen overwogen worden.

Visie op de maatschappij

Wie is de eigenaar van een Nationaal Holocaust Monument?

- A** De initiatiefnemende organisatie (de stichting, de vereniging, het Rijk of de gemeente) is eigenaar.
- B** Voor nu is dit de gemeente. Mochten andere partijen zich in een later stadium aanmelden zal dit worden overwogen.
- C** Het eigenaarschap zal worden gespreid over meerdere instanties binnen het Joods Cultureel Kwartier.
- D** De gehele samenleving dient zorg te dragen voor het monument. De herinnering aan de 102.000 slachtoffers gaat immers ons allen aan.

Visie op de maatschappij

Een Nationaal Holocaust Monument dient de samenleving nader tot elkaar te brengen.

- A** Een mooi idee, maar omdat er nog steeds Joodse ooggetuigen in ons midden zijn zal dit monument uitsluitend voor hen zijn.
- B** Hoewel de voorkeur is geuit voor een Joodse architect zullen ook niet-Joodse ontwerpen overwogen worden.
- C** Er wordt een lessenpakket ontwikkeld voor Amsterdamse scholen om een breed narratief bij het monument te vinden.
- D** Naast het herdenken van het Joodse leed zal er bij het gedenkteken ook worden stilgestaan bij het Israëliëse geweld tegen de Palestijnse bevolking.

Visie op herinneringscultuur

De komst van een Nationaal Holocaust Monument zal weinig uitmaken te midden van de gedenksteden die er al zijn.

- A** Het tegenovergestelde is het geval. Er ontbreekt in ons land een monument die alle slachtoffers herdenkt.
- B** Binnen de Joodse gemeenschap is gebleken dat het merendeel hier open voor staat. Reden genoeg dus.
- C** Er zal een prijsvraag uitgeschreven worden voor kunstenaars en architecten om tot een passend ontwerp te komen.
- D** Sorry, maar dit argument doet hetgeen wat herdacht wordt tekort. Er moet 75 jaar na dato een nationaal gebaar komen. Niets meer en niets minder.

Visie op herinneringscultuur

Een Nationaal Holocaust Monument zal de herinnering aan de slachtoffers verder verankeren in ons collectieve bewustzijn.

- A** Zonder twijfel. Het lezen van de 102.000 namen zal op de bezoeker een onuitwisbare indruk achterlaten.
- B** Omdat de vorm alleen niet de gehele herinnering kan dragen zal er ook aandacht worden besteed aan het verhaal.
- C** Vanaf het moment dat het monument er staat zullen er wekelijks schoolklassen worden ontvangen.
- D** Het tijdperk van het monument is ten einde. Er dient te worden geschreeuwd, gevloekt, gestampt en gebreuld. Herdenken in de actieve vorm. Het was in de kampen toch ook niet stil.

Visie op herinneringscultuur

Een Nationaal Holocaust Monument moet huisvesting vinden op de plek waar het drama zich afspeelde.

- A** Deels waar. Echter is er op deze plekken geen ruimte voor een nationaal monument.
- B** Terechte vraag. Op dit moment is een onafhankelijk adviesbureau bezig met het inventariseren van geschikte locaties.
- C** Het is van belang dat het monument op een plek komt waar veel toeristen komen.
- D** De enige geschikte plek is Westerbork. Vanuit deze plek werd men letterlijk de dood in de schoot geworpen.

Handleiding

Bordspel Nationaal Holocaust Monument

Het doel van het spel

Het spel bevordert de dialoog over de komst van een Nationaal Holocaust Monument en helpt discussie over de herinneringspraktijk op gang te brengen tussen verschillende groepen. Daarnaast leren de spelers gelijk meer over het Nationaal Holocaust Namenmonument dat in 2021 onthuld zal worden.

Hoe werkt het?

De spelers gaan met elkaar in gesprek over de realisatie van een Nationaal Holocaust Monument. Hiertoe kruipen zij in de huid van de initiatiefnemers in het jaar dat het monument dient te worden opgeleverd. Dit zal plaatsvinden in 2021. Op basis van de antwoorden ontstaat er een beeld van de ambitie en de visie op de herinneringspraktijk van de Holocaust.

Deelnemers

Het spel wordt gespeeld in 1 of meerdere groepen van 4-8 personen. Het spel werkt het best met erfgoedprofessionals met een verschillende achtergrond of uit verschillende disciplines.

Het kennisniveau van de spelers mag variëren; het is juist de bedoeling dat ze met elkaar het gesprek aangaan en kennis delen.

Er is per groep één facilitator nodig. De facilitator stelt de vragen aan de spelers en bespreekt met hen de uitkomsten. Minimaal één van de facilitators moet goed op de hoogte zijn van het debat rond het Nationaal Holocaust Namenmonument.

De voorbereiding

Voor het spelen van het bordspel dienen allereerst de discussiekaarten, liefst in kleur, uitgeprint te worden. Dit zijn er 12 in totaal met ieder een eigen voor- en achterkant. Plak de vraagstukken en de daarbij horende keuzemogelijkheden met lijm of een nietmachine aan elkaar vast.

Daarnaast dient het bord, liefst in kleur, uitgeprint te worden. Dit kan op een A2 formaat of vier A4-tjes die met plakband aan elkaar kunnen worden geplakt en samen het bord vormen.

Per groep heeft u 1 bordspel en 1 set kaarten nodig. Het spel kan zelfstandig worden uitgevoerd in één uur. Betere resultaten zijn haalbaar als het spel wordt ingeleid door een korte presentatie over het debat rond het Nationaal Holocaust Namenmonument.

Het bord en de kaarten

Op het bord en de kaarten treft u de letters, A, B, C en D aan. Deze corresponderen met de variërende bemiddelingsstrategieën:

A = Voortzettend
B = Overwegend
C = Onderscheidend
D = Vernieuwend

De kaarten gaan over allerlei terreinen van de realisatie van een Nationaal Holocaust Monument in Nederland; visie op de vorm; visie op de procedure, visie op de maatschappij en visie op herinneringscultuur.

Het spelverloop

De facilitator plaats de kaarten in het midden van het spel. Hij of zij pakt de eerste kaart van de stapel en stelt de vraag. Het is niet verplicht om alle kaarten op te spelen. De spelers gaan met elkaar in gesprek en kiezen uit antwoord A, B, C of D.

De facilitator legt de kaart op het bord bij het vak dat correspondeert met de keuze van de spelers (A, B, C of D).

Het kan handig zijn om voorafgaand aan het spelen een tijd af te spreken over de duur van het spel.

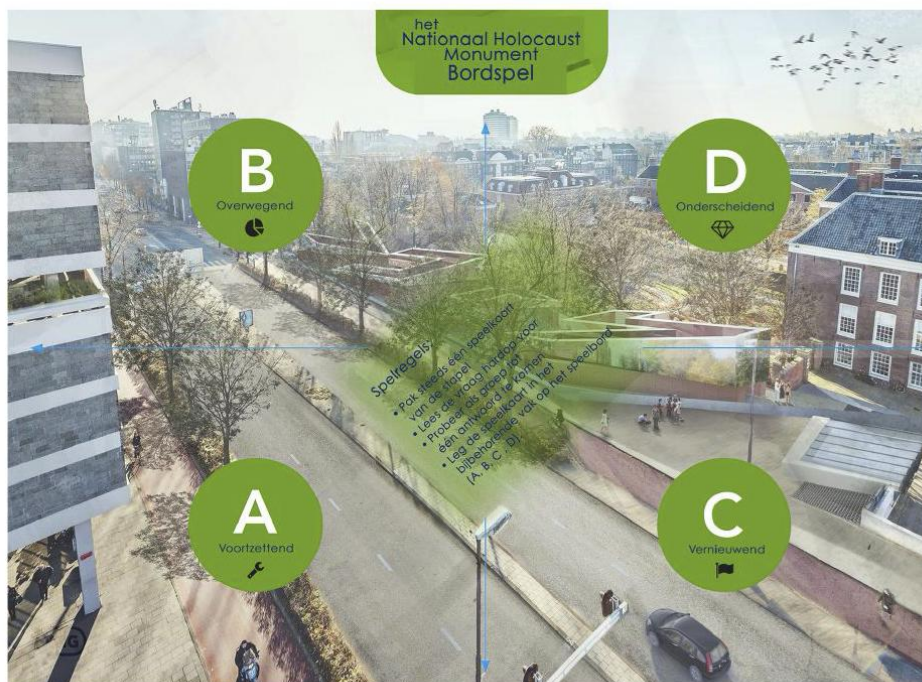
De reflectieronde

Als u de kaarten van 2021 heeft gespeeld vindt de reflectieronde plaats. Iedere speler gooit om de beurt de dobbelsteen. Bij het gooien van A tot en met D neem je als initiatiefnemer stelling achter de corresponderende bemiddelingsstrategie.

Probeer binnen 1 minuut aan de rest van de groep te vertellen waarom dit de juiste weg is wat betreft het herdenken van onze Holocaustslachtoffers.

Bij het gooien van het plusteken (+) mag de speler een eigen stelling toevoegen aan het debat die bij het spelen van het volgende spel mee zal worden genomen.

Bij het gooien van het dobbelsteen icoontje dient er door de speler opnieuw te worden gegooid.

Het Libeskind-ontwerp (Copyright Studio Libeskind 2013)

